

TÜRK LEHÇELERİN SINIFLANDIRILMASINDA BAZI KRİTERLER

Doç. Dr. Ufuk TAVKUL

Kırım Dergisi, 12 (45), 2003, 23-32.ss.

GİRİŞ

19. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Rusya bilim çevrelerinde önemi gittikçe artan Türkoloji çalışmaları neticesinde, çeşitli Türkologlar tarafından Türk lehçelerinin dilbilim kriterlerine göre sınıflandırılması bazılarına bir mesele haline almıştır. Çeşitli Türk boyları tarafından konuşulmakta olan Türkçe'nin pek çok lehçe ve ünye ayrılıyor olması, bu diller arasında göze çarpan bir çok ses farklılıklarının ve gramer yapılarının bulunması Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında farklı görüşlere yol açıyor, Avrupalı ve Rus Türkologlar kendi görüşlerine göre Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında değişik yollara başvuruyor ve farklı sonuçlara ulaşıyorlardı.

Avrupalı Türkologlar uzun yıllar Ural ve Altay dillerinin akraba oldukları fikrini savunmuşlardı. Bu yıllarda *Ural-Altay dilleri* kavramı bilimsel literatürde yer edinmişti. O yıllarda henüz gelişmekte olan saha araştırmaları neticesinde tespit edilen Macar-Fin ve Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dilleri arasındaki bazı yapı benzerlikleri bu fikrin Avrupalı Türkologlar arasında doğmasına sebep olmuştu.

ALTAY DİLLERİ TEORİSİ

Altay Dilleri Teorisi'nin kurucusu olan ünlü Finlandiyalı Türkolog Ramstedt Ural ve Altay dillerinin akraba diller oldukları tezini sürdürmüştü ve Altay dillerinin ayrı bir grupte kilitteğini ispatlamıştır.

Ramstedt'e ilham kaynağı olan fikir 19. yüzyılın önemli dilbilimcilerinden W. Schott'un Çuvaşça konusunda yaptığı bir araştırmaya dayanmaktadır. Bilindiği üzere, iki dilin birbiriyle akraba olduklarını ispatlayabilmek için her iki dilde de kurallı olarak işleyen ses denkliklerinin (sound correspondences) bulunması gereklidir. 19. yüzyılda W. Schott Çuvaşça'nın bir Türk dili olduğunu ispatlamış ve z~r ses denliğini ortaya çıkarmıştır¹.

Türkçe *kız* = Çuvaşça *h r*

Türkçe *tokuz* = Çuvaşça *t h r*

W. Schott Türkçe ile Çuvaşça arasında *~l* ses denliğini de bulmuştur.

Türkçe *ki* = Çuvaşça *h l*

Türkçe *e ik* = Çuvaşça *al k*

¹ Poppe, Nicholas. *Introduction to Altaic linguistics*.-Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s.128

Altay Dilleri Teorisinin kurucusu olan Ramstedt W. Schott'un ortaya çıkardığı Çuvaçadaki bu ses denkliklerinden yola çıkarak Mo olca ile Türkçe arasında da aynı ses denkliklerinin mevcut olduğunu ispatlamıştır. Buna göre:

Türkçe *z* = Mo olca *r*

Türkçe *öküz* = Mo olca *üker*

Türkçe *boz* = Mo olca *boro* < *bora*

Türkçe *kozi* = Mo olca *kurigan* (-*gan* küçültme eki)

Türkçe *l* = Mo olca *l*

Türkçe *ka uk* = Mo olca *kalbuga*

Türkçe *ka t-* = Mo olca *kalçi-*

Türkçe *ta* = Mo olca *çilagun*

Çalışmalarını Türkçe ile Mo olca arasındaki ses denklikleri üzerinde yoğunlaştıran Ramstedt 1902 yılında Helsinki'de yayımlanan “Über die Konjugation des Khalkha Mongolischen” (Halha Mo olcasında fiil çekimi üzerine) adlı eserinde Türkçe *z-* seslerine karşılık Mo olcada *r-l* seslerinin bulunduğunu örneklerle göstermiştir².

Altay dilleri arasında saydığı Türkçe, Mo olca, Mançu-Tunguzca ve Korece için karşılaştırmalı yönlere göre bir çalışma hazırlayan Ramstedt Altay dillerinin ana yurdunun Mançurya'daki Khingan dağları çevresi olduğunu düşünmüştür. Ona göre Khingan dağları Altay dilleri ailesine mensup dilleri iki gruba bölmüştür. Kuzey-Güney doğrultusunda uzanan bu sırada dağların batısında Mo ol ve Türklerin ataları yaşarlarken, doğusunda Mançu-Tunguz ve Korelilerin ataları yaşamı olmalıydılar. Ramstedt bu fikrine göre hazırladığı emada kuzey-batıya Mo olcayı, kuzey-doğuya Mançu-Tunguzca'yı, güney-batıya Türkçeyi, güney-doğuya Koreceyi yerleştirmiştir. Daha sonra bu emada deyişlik yapan Ramstedt Mançu-Tunguzca'yı kuzeye, Mo olcayı batıya, Türkçeyi güneye, Koreceyi ise doğuya almıştır³.

TÜRK LEHÇELERİNİN TASNİF DENEMELERİ

Ramstedt'in Ural-Altay dilleri tezini kesin olarak çürütüp, Altay dilleri teorisini ispatlamasının ardından Altay dillerinin en önemli bölümünü oluşturmuş Türkçe'nin çeşitli lehçeleri ve lehçelerinin sınıflandırılması çalışmaları Türkologlar arasında görüş ayrılıklarına yol açmış ve Türk lehçelerinin sınıflandırılması ile ilgili pek çok görüş ortaya atılmıştır.

Türk lehçelerinin sınıflandırılması meselesi ile ilgili olarak araştırmacının 11. yüzyılda Divanü Lugat-it-Türk'ü yazan Kağarlı Mahmud olduğunu anlamaktadır. Eserinde kendi

² Poppe, a.g.e., s.130

³ Poppe, a.g.e., s.144-145

ça ında ya ayan Türk boylarını do u ve batı olmak üzere kabaca iki gruba ayıran Ka garlı Mahmud, Hakaniye adını verdi i do u grubuyla Karahanlılar, Ka gar ve Balasagun civarındaki yazı dilini kastederken, Karluk, Çigil, Ya ma, Tohsı ve Uygur lehçelerini de buna dahil etmiştir. Ka garlı Mahmud'a göre batı grubuna bütün O uz lehçeleri, Kırgız, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar lehçeleri girmektedir.⁴

Ça da Türk lehçelerinin tasnifi denemeleri 19.yüzyıl ba larından beri devam etmektedir. Türk lehçelerinin tasnifi denemeleri be bölüm halinde incelenebilir. Bunlar:

1. Radloff'a kadar olan tasnif denemeleri
2. Radloff'un tasnif denemesi
3. Samoyloviç'e kadar olan tasnif denemeleri
4. Samoyloviç'in tasnif denemesi
5. Samoyloviç'ten sonraki tasnif denemeleri⁵

Türk lehçelerinin ilk tasnif denemelerinden birini yapan Berezin 1849 yılında yaptığı çalışmada Türk lehçelerini söz ba ında t- veya d- sesinin bulunması, imdiki zamanın kurulması gibi kriterlere dayanarak üç gruba ayırmıştır. Bunlar:

- 1- Ça atay veya Do u Grubu (Türkistan)
- 2- Tatar veya Kuzey grubu (Kıpçak)
- 3- Türk veya Batı grubu

Radloff'un Tasnif Denemesi

1837 yılında Almanya'da doğ an ve Berlin Üniversitesi'nde Hind-Avrupa dilleri öğrenimi gören Wilhelm Radloff, hayatının gençlik döneminde Rusya'ya gider ve Rusya vatanda sı olarak hayatının geri kalan kısmını orada tamamlar. Altay bölgesindeki Barnaul ehrinde kalan Radloff Sibiry'a da ya amakta olan Türk boyları arasına pek çok seyahat yapar ve bu arada Türk lehçelerini öğrenmeye baş lar. Daha sonra Kazan'a giderek Tatar, Ba kurt ve Kazak Türkçelerini öğrenen Radloff Türk boylarının dilleri, folklorları ile ilgili pek çok antropolojik malzeme derler. 1883 yılında St. Petersburg'a taınan Radloff Rusya Bilimler Akademisi'ne girer ve yıllar boyunca derledi i malzemeyi yayına hazırlamaya baş lar.⁶

Türk dilbiliminin kurucusu W. Radloff'un 1882 yılında Leipzig'de yayımlanan "Phonetik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk dillerinin foneti i) adlı eserinde yer alan Türk lehçelerinin ses özelliklerine göre tasnifi, daha önceki tasnif denemelerine nazaran çok daha bilimsel ve ayrıntılıdır. Radloff Türk diyalektlerini dört gruba ayırmaktadır:

I- DO U D YALEKTLER

- 1- Asıl Altay diyalektleri (Altay, Televüt)

⁴ Arat, Re id Rahmeti ve Ahmet Temir. "Türk ivelerinin Tasnifi". **Türk Dünyası El Kitabı**, 2. Cilt "Dil-Kültür-Sanat".-Ankara, 1992, s. 225

⁵ Tekin, Talat. "Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi". Erdem, 5 (13), Ocak 1989, s. 141

⁶ Poppe, a.g.e., s.102

- 2- Baraba diyalekti
- 3- Kuzey Altay diyalektleri (Lebed, or)
- 4- Abakan diyalektleri (Sagay, Koybal, Kaç, Yüs, Kızıl, Küyerik-Çolım, Soyon, Karagas, Uygur)

II- BATI D YALEKTLER

- 1- Kırgız diyalektleri (Karakırgız, Kazak-Kırgız, Karakalpak)
- 2- rti diyalektleri (Turalı, Kuvurdak, Tobol, Tümen)
- 3- Ba kurt diyalekti (Ova Ba kurtçası, Da Ba kurtçası)
- 4- Volga (Kuzey Rusya) diyalektleri (Mi er, Kama, Simbir, Kazan, Belebey, Kasım)

III- ORTA ASYA D YALEKTLER

- 1- Tarançı, Hami, Aksu, Ka gar; Ça atay diyalektleri (Kuzey Sart, Hokand, Zeref an, Buhara, Hive)

IV- GÜNEY D YALEKTLER

- 1- Türkmen
- 2- Azerbaycan
- 3- Kafkasya diyalektleri (Karaçay-Malkar, Kumuk)
- 4- Anadolu diyalektleri (Hüdavendigâr-Bursa, Karaman)
- 5- Kırım diyalekti (Karaim)
- 6- Osmanlı diyalekti

Radloff'un tasnifi yalnızca dilleri de il lehçe ve diyalektleri de içine alması bakımından oldukça ayrıntılıdır. Radloff dört ayrı gruba soktu u lehçelerin foneti i hakkında geni bilgiler vermi tir. Ancak Radloff'un türlü lehçeler için verdi i ses özellikleri ayırt edici nitelikte özellikler olmayıp, niteleyici özelliklerdir.

Radloff'un Türk dillerini (diyalektlerini) sınıflandırmasını öyle tenkit edebiliriz:

1-Tasnifte Türk lehçeleri ayırt edici fonetik ölçütlere göre gruplandırılmamı , co rafi bir sınıflandırmadan sonra, her grubun ses özellikleri belirtilmi tir.

2-Bu yöntemin bir sonucu olarak belli bir gruba aitmi gibi görünen özellikler ba ka bir grubun da özellikleri olmaktadır.

3-Tasnifte Yakutça ve Çuva çaya yer verilmemi tir. ⁷

⁷ Tekin 1989,s. 143

G. J. Ramstedt'in Tasnif Denemesi

Fonetik esaslara ve co rafî konumlarına göre Türk lehçelerini be grup altında sınıflandıran Ramstedt'in tasnifi öyledir:

I (A) Çuva dili

(t < ta)

II (B) Yakut dili

(ta < t < ta)

III (C) Kuzey Grubu

1. d-bölümü (ta)

1- Uranhay, Soyot

2- Karagas

2. z- bölümü

birlikte Kuzey grubuna sokulmu tur. Bir di er hata ise, Kırgızca *a* ses grubunun *aw* sesine de i ti i Batı grubu Türk lehçeleri arasına dahil edilmi tir.⁹

Samoyloviç'in Tasnif Denemesi

Türk lehçelerinin ilk bilimsel tasnifi Rus Türkolog A.N. Samoyloviç tarafından yapılmı tir. 1922 yılında Petrograd (Leningrad) ehrinde yayımlanan *Nekotorie dopolneniya k klassifikatsi turetskih yazıkov* (Türk dillerinin sınıflandırılmasına bazı ilaveler) adlı eserinde Samoyloviç u kriterleri göz önünde bulundurarak Türk lehçelerini sınıflamı tir:

Ses Denklikleri

1- *r~z*

Ana Türkçedeki *z* sesinin yerine *r* sesinin bulundu u Türk lehçelerini sınıflayan Samoyloviç “Bulgar grubu” dedi i bu gruba yalnızca Çuva çayı sokmu tur. Burada kriter olarak aldı ı Ana Türkçedeki *tokuz* (dokuz) kelimesi Yakutçada *togus*, Tatarcada *tugız*, Azericede *dokkuz* biçimlerindeyken, Çuva çada *t h r* biçimini almı tir.

2- *d* sesinin durumu

Ana Türkçedeki *d* sesinin çe itli lehçelerde aldı ı *d*, *t*, *z*, *y* ses denkliklerine göre Samoyloviç Türk lehçelerini “*d,t,z*” ve “*y*” grubu olarak ikiye ayırmı tir. Ana Türkçede *ayak* anlamına gelen “*adak*” kelimesini kriter alan Samoyloviç, Türk lehçelerini *adak* ve *ayak* grubu olarak ikiye ayırmı tir. “*adak*” grubuna Kuzey (Uygur) grubu adını vermi tir.

3- *a (ta)* sesinin durumu

Ana Türkçedeki *a* ses grubunun *ta* (da) kelimesinde aldı ı ekli kriter olarak de erlendiren Samoyloviç, *a* sesinin *av* (*aw*) ekline dönü tü ü grubu Kıpçak grubu olarak göstermi tir. Buna göre eski Türkçe *ta* (da) kelimesi bu lehçelerde *tav* eklindedir.

4- *-* sesinin durumu

-ı ses grubunun çe itli lehçelerde aldı ı ekle göre Samoyloviç Türk lehçelerini *-ı* , *ık* ve *-ı* olmak üzere üç gruba ayırmı tir. Bu sesin eklendi i *ta* (da) kelimesini kriter alan Samoyloviç Türk lehçelerini *ta h* , *ta lk*, *ta lı*, *tavlu*, *da lı* gibi alt bölümlere ayırmı tir.

5- Ek ba ındaki sesinin durumu

kal- fiilini kriter olarak alan Samoyloviç sıfat fiilin - *an* (*kal-* *an*) ya da *-an* (*kal-**an*) eklinde bu kelimeye geli biçimine göre Türk lehçelerini iki gruba ayırmı tir.

6- Eski Türkçedeki ***bol-*** (olmak) fiilinin ba ındaki *b-* sesinin durumuna göre *bol-* ve *ol-* grupları olmak üzere Türk lehçelerini sınıflandırmı tir.

Bu kriterlerin ı ı ında Samoyloviç Türk lehçelerini u gruplar altında sınıflandırmı tir:

I- *r*-grubu (Bulgar grubu)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri unlardır:

r<z (*t h r < tokuz*)

⁹ Tekin 1989, s. 146.

r<z<d (*ura* < *adak*)

pul- < *bol-*

v < (*tev~tu* < *ta*)

yulne < *kal an*

Bu gruba giren tarihî lehçeler:

Bulgar Türkçesi

1-Volga Bulgarları

2-Tuna Bulgarları

Bu gruba giren ça da lehçeler:

Çuva

II- d-grubu (Uygur-Kuzeydo u)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri unlardır:

z “tokuz” (dokuz)

d “adak” (ayak)

bol- (olmak)

-g “ta , ta lı ” (da , da lı)

kal an (kalan)

d sesinin “d”, “t”, “z” gibi farklı ekilerine göre bu grup üç bölüme ayrılır. Bunlara u lehçeler dahildir:

A- d- bölümü

Tarihî lehçeler:

1-Orhun

2-Uygur

Ça da lehçeler:

1-Soyon (Soyon ve Uranhay)

2-Karagas

3-Salar

B- t- bölümü

Yakut

C- z- bölümü

1-Sarı Uygur

- 2-Kamasin
- 3-Koybal
- 4-Sagay
- 5-Kaça
- 6-Beltir
- 7- or
- 8-Kızıl
- 9-Küyerik

III- Tav grubu (Kıpçak-Kuzeybatı)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri unlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol- (olmak)

v< “tav < ta ” (da)

tavlu<ta lı (da lı)

kal an (kalan)

Bu gruba giren tarihî lehçeler:

Kıpçak

Bu gruba giren ça da lehçeler:

- 1- Altay
- 2- Televüt
- 3- Kumandı
- 4- Kırgız
- 5- Kumuk
- 6- Karaçay-Malkar
- 7- Tobol
- 8- Baraba
- 9- ç Rusya Türk lehçeleri
- 10- Mi er
- 11- Ba kurt
- 12- Kırım (Güney sahili hariç)

13- Karaim (Osmanlıla mı olanlar hariç)

14- Nogay

15- Kazak

16- Karakalpak

Bu gruba dahil lehçeler birbirlerine olan yakınlıklarına göre iki ana grupta toplanabilirler:

1- Mo ol devrinden önceki lehçeler:

a- Altay, Televüt, Kırgız

b- Kumuk, Karaçay-Malkar, Karaim, Kırım Tatar

2- Mo ol devrinden sonraki lehçeler:

Kazak, Nogay, Karakalpak

IV- Ta lık grubu (Ça atay, Güneydo u)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri unlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol- (olmak)

“ta ” (da)

-k<-g “ta lık<ta lı ” (da lı)

kal an (kalan)

Bu gruba dahil tarihî lehçeler:

Ça atay

Bu gruba dahil ça da lehçeler:

1- Do u Türkistan lehçeleri (Sarı Uygur ve Salar hariç)

2- Batı Türkistan lehçeleri (Hive Sart a zı hariç)

3- Özbek (Fergana, Ta kent, Semerkand, Buhara)

V- Ta lı grubu (Kıpçak-Türkmen, Orta)

Bu grubun fonetik özellikleri unlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol- (olmak)

“ta ” (da)

ta lı<ta lı (da lı)

kal an (kalan)

Bu gruba giren lehçeler unlardır:

a- Tomsk vilayeti

1- Çolım

2- Aba

3- Çernevo

b- Güneybatı grubu özellikleri ile karışık olanlar:

1- Özbek (Hive)

2- Sart (Hive)

VI- ol- grubu(Türkmen-Güneybatı)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri unlardır:

z “dokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

ol- (olmak)

“da < ta ”

da lı<ta lı

kalan

Bu gruba giren Türk lehçeleri unlardır:

1- Hive cumhuriyeti ahalisi

2- Buhara cumhuriyeti ahalisi

3- Afganistan Türkistanı

4- Türkmenistan cumhuriyeti

5- ran (Azerbaycan, Esterabad, Horasan)

6- Azerbaycan cumhuriyeti

7- Ermenistan cumhuriyeti Türkleri

8- Gürcistan cumhuriyeti Türkleri

9- Anadolu Türkleri

10- Suriye Türkleri(Kuzey kısmı)

11- stanbul ve civarı

12- Balkan yarımadası

- 13- Besarabya
- 14- Kırım (Güney sahili)
- 15- Stavropol-Astrahan Türkmenleri

Samoyloviç'in Çuva çayı ba lı ba ına bir gruba koyması son derece isabetlidir. Fakat, ayrı bir gruba konulması gereken Yakutçayı ayırmaması bir hatadır. Samoyloviç'in sınıflandırması bazı seslerin fonetik uygunlu u esasına dayanan bir sistemdir bu sistem bir dereceye kadar Hint-Avrupa dillerinin *centum* ve *satem* gruplarının sınıflandırılmasına benzemektedir¹⁰.

L. Ligeti'nin Tasnif Denemesi

Macar Türkologlarından L. Ligeti Türk lehçelerini 6 grupta öyle tasnif etmiştir:

I- Uz (O uz) dilleri:

- 1-Azerbaycan
- 2-Kırım (a)
- 3-Türk (Osmanlı)
- 4-Türkmen

Bu gruba Selçuklu, Ka garlı Mahmud'da Guz i areti ile gösterilen dil malzemesi, Houtsma ve di er eski Kıpçak sözlüklerindeki Türkmençe dil malzemesi de dahildir.

II- Kıpçak dilleri:

- 1- Balkar (Malkar)
- 2- Ba kurt
- 3- Karaçay
- 4- Karaim
- 5- Kara-Kırgız
- 6- Kazan
- 7- Kazak-Kırgız
- 8- Kırım (b)
- 9- Kumuk
- 10- Kurdak
- 11- Mi er
- 12- Nogay
- 13- Özbek (a)

¹⁰ Benzing, Johannes ve Karl Heinrich Menges. "Türk dillerinin sınıflandırılması". **Tarihî Türk İveleri** / ed. Mehmet Akalın.- Ankara, 1979, s.2

14- Tobol

15- Tura

Bu gruba Peçenek, Kuman, bn Mühenna, Ebu Hayyan lugatlarının dil malzemesi de dahildir.

III- Sibiryâ dilleri:

1- Abakan

2- Altay

3- Baraba

4-Kaçâ

5-Kandak

6-Karagas

7- Kızıl

8- Kondom

9- Kumandı

10- Küyerik

11- Lebed

12- or

13- Sagay

14- Soyot

15-Televüt

16-Tuva

17- Uranhay

IV- Türki dilleri:

1- Ça atay

2- Yo ur

3- Çin Türk iveleri

4-Özbek (b) “Hive Tatarları ivesi”

5- Salar

6- Tarançı

7- Asıl Türki

V- Çuva

VI- Yakut ¹¹

S. E. Malov'un Tasnif Denemesi

Rus Türkologlarından S.E. Malov Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında farklı kriterler kullanmıştır. Malov'un sınıflandırma yönteminde dilin muhafaza ettiği eski özellikler ve dilin ortaya çıkmasını gösteren en eski tarihî kayıtlar önem taşımaktadır. Tarihî kayıtlara dayanan kriterde Malov etnologların araştırmalarından faydalanmıştır. Dolayısıyla Malov'un sınıflandırması etnolinguistik ve etnogenetik izahlara da bir temel olmaktadır. Her ne kadar kendi içinde bir genetik sınıflandırma olmasa da, Malov'un sınıflandırması kronolojik bir sıra izlemektedir ve tarihî dil malzemesi açısından kullanılabilmektedir¹².

Malov Türk dillerinin sınıflandırılmasında tarihî kategorileri dört devire ayırmıştır. Bunlar eski (ancient), orta (medieval), modern ve yeni (recent) devirlerdir. Buna göre Malov'un sınıflandırması şöyledir:

1-Eski

Volga Bulgarçası-XIII-XIV. yüzyıllara ait belgelerde korunmuş olan Türkçe.

Uygur- 1. milenyumda doğu Asya'da konuşulan ve günümüzde Çin'in Kansu eyaletindeki Sarı Uygurlar tarafından muhafaza edilen Türkçe.

(Çuva) - batı Urallar, Bulgar Türkçesinin en yakın ahalidir.

(Yakut, Dolgan) - çarlık, kuzeydoğu Sibirya.

2-Orta

Oruz - runik yazıtların dili, Moğolistan ve Türkistan, 1. milenyum.

Kırgız, orta Uygur (Batı Türkistan) - 1. milenyumun sonu.

(Tuva) - çarlık güney Sibirya, Orta Kırgız ve Uygur Türkçelerine yakın.

(Tofalar-Karagas, Hakas, Koybal, eltir, Sagay, Kaçın, Koryak) - çarlık güney Sibirya.

3-Modern

Çarlık - Türkistan'ın edebî dili, XV-XIX. yüzyıllar.

Kıpçak - XI-XIV. yüzyıllar, batı Asya, güneydoğu Rusya.

Kuman - orta güney Rusya stepleri

Peçenek - Kuman ile çarlık .

(Çulım)- günümüzde batı Sibirya'da.

(Gagauz) - günümüzde Balkanlar'da.

(Kumandı) - günümüzde batı Sibirya'da.

¹¹ Arat-Temir, s. 235

¹² Krader, Lawrence. **Peoples of Central Asia**.-Bloomington: Indiana University, 1966, s.46

(Salar) - günümüzde Kansu-Çin’de.

(Türkiye Türkçesi)

(Türkmen) - ça da Orta Asya

(Özbek) - ça da Orta Asya

(Uygur) - ça da Orta Asya

4-Yeni

Altay Türkçesi (Oyrot, Televüt)

Ba kırt - batı Urallar

Çuva

Karakalpak - Orta Asya

Kazak - Orta Asya

Kırgız - Orta Asya

Kumuk - Kuzey Kafkasya

Karaçay-Malkar - Kuzey Kafkasya

Kazan ve Batı Sibirya Tatarcası, Mi er

Yakut ve Dolgan (Yakutla mı Tunguz)

N. A. Baskakov’un Tasnif Denemesi

Bir ba ka ünlü Rus Türkolo u, N.A. Baskakov ise Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında farklı kriterlere ba vurur. “Hunik” (Hunlara ait) adını vererek do u ve batı gruplarına ayırdı ı Türkçeyi Batı Hunik ve Do u Hunik adları altında sınıflandıran Baskakov, Hunik kavramıyla proto-Türkçeyi ya da ortak Türkçeyi ifade etmektedir¹³. Baskakov’un Türk dilleri sınıflandırması öyledir:

I. BATI HUN

A. Bulgar grubu

eski: Bulgar

Hazar

modern: Çuva

B. O uz grubu

1. O uz-Türkmen alt grubu

eski: O uz

¹³ Krader, a.g.e., s.48

modern: Türkmen, Stavropol Türkmencesi (Truhen)

2. O uz-Bulgar alt grubu

eski: Peçenek

Uz

modern: Gagauz

3- O uz-Selçuk alt grubu

eski: Selçuklu

eski Osmanlıca

modern: Türkiye Türkçesi

Azerice

C. Kıpçak grubu

1. Kıpçak-Bulgar alt grubu

eski: Batı Altın Ordu

modern: Tatar (Kasımov, Mi er, di er diyalektler)

Ba kırt

2. Kıpçak-O uz alt grubu

eski: Kıpçak-Kuman

modern: Karaim

Kumuk

3- Kıpçak-Nogay alt grubu

eski: Nogay

modern: Kazak, Karakalpak

D. Karluk grubu

1. Karluk-Uygur alt grubu

eski: Karahanlıca

modern: Karahanlı Türkçesi sonrası

2. Karluk-Harezmi alt grubu

eski: Do u Altın Ordu

Eski do u Özbekçesi

modern: Özbekçe (Kıpçak diyalektleri hariç)

Uygur (Salar ve Hoton diyalektleri dahil)

II. DO U HUN

A. Uygur grubu

1. Uygur-T'u-Çüeh alt grubu

eski: Orhon yaz

VI. da lı-grubu (ayak, da , da lı, kalan) (Güney)¹⁴

Johannes Benzing ve Karl Heinrich Menges'in Tasnif Denemeleri

J. Benzing ve K. H. Menges Türk lehçelerinin sınıflandırmasının ancak kaba hatlarıyla yapılmasının mümkün olduğunu ileri sürerlerken, günümüzde takip edilen sınıflandırma metodunun bazı seslerin fonetik uygunluğu esasına dayanan Samoyloviç'in sınıflandırma sistemi olduğunu belirtmektedirler. Ancak her iki Türkoloğa göre Türk lehçelerinin fonetik verileri, sadece bunlara dayanılarak bir sınıflandırma yapılabilecek kadar sâbit değildir.¹⁵ J. Benzing ve K. H. Menges ilk önce Türk lehçelerini fonetik ve gramer özelliklerine dayalı dilbilim tarihi açısından birbirleriyle yakından ilgili 5 ana gruba ayırarak bu alt gruplar halinde sıralarlar:

(a) Bulgar grubu:

- 1- Tarihi lehçeler olarak Volga ve Tuna Bulgar Türkçesi
- 2- Çar da lehçelerden Çuva çar

(b) Güney Türkçesi (Orta grubu):

- 1- Osmanlıca (Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli lehçeleri, Gagavuzca)
- 2- Azerice (Azerbaycan cumhuriyeti ve Kuzey-batı İran). Karay Türkçesi de bu gruba girer.
- 3- Türkmence

(c) Batı Türkçesi (Kıpçak-Kuman dilleri):

- 1- Pontus-Hazar grubu
 - a- Karaim
 - b- Karaçay-Malkar
 - c- Kumuk
- 2- Ural grubu
 - a- Kazan Tatarcası
 - b- Başkurt
- 3- Aral-Hazar grubu:
 - a- Kazak
 - b- Kırgız

(d) Doğu Türkçesi (Uygurca grubu):

¹⁴ Rasonyi, Laszlo. *Tarihte Türklük*.-Ankara, 1988, s. 17

¹⁵ Benzing-Menges, s. 2

1- Özbek

2- Yeni Uygur

(e) Kuzey Türkçesi:

1- Aral-Sayan grubu

a- Altay (Oyrat, Televüt)

b- or (Abakan, Hakas, Sagay, Beltir, Kaçın, Koybal, Kızıl)

c- Tuva (Soyon, Uranhay, Karagas)

2- Kuzey Sibiryası grubu

Yakut ve Dolgan

Türk lehçelerinin coğrafî veya bölgesel esasa göre “Kafkaslar’daki Türk dilleri”, “Güney Sibiryası Türk dilleri” gibi, ya da tarihî temellere dayanılarak Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe gibi alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmasının da dilbilimi yönünden geçerli olabileceğini ileri süren J. Benzing ve K. H. Menges, Türk lehçeleri arasında gelişen farklılıkları ortaya çıkaracak linguistik deyim temellerine dayanan bir genetik sınıflandırma metodunu en açık yol olarak görmekte-dirler. Farklı Türk kabile ve boylarının tarihinden, onların göçlerinden ve Avrasya’daki bölgesel dağılımları ile coğrafî konumlarından elde edilen bilgilerle desteklenen böyle bir sınıflandırma 6 bölüm ve 12 gruptan meydana gelmektedir:

A. Merkezî ve Güneydoğu Asya Dilleri veya Türküt Dilleri:

I. Merkezî Asya Grubu

1- Orhun (ve Yenisey) yazıtları ve Eski (Klasik) Uygurca

2- Orta Türkçe dönemi dilleri (Divanü Lugat-it-Türk, Karahanlıca metinler, Harezmdaki bir kuzeydoğu lehçesi)

3- Sonraki dönem ve modern Çağ atayca

4- Özbekçe (Farsça etkisinde kalan lehçeler)

5- Tarançi ve diğer lehçeleri ile Uygurca, Moğolca ve Çince etkisindeki Sarı Uygurca, Salarca

6- Kuzey-Batı (B) grubundan bazı kuvvetli tesirler altında kalan Kırgızca

II.- Orta Asya Grubu veya Güney-Batı Grubu

1- Eski Anadoluca (Selçuklu) ve eski Osmanlıca

2- Osmanlıca (çok çeşitli lehçeleriyle Rumeli, Anadolu, Güney Kıyım), Gagavuzca, Azerice (Kar ve Kaçay lehçeleriyle)

3- Türkmençe

B. Kuzey-Batı veya Kıpçak Lehçeleri:

III. “Orta Türkçe” Döneminin eski Kuzey-Batı dilleri

1- Codex Cumanicus ve Kumanların (Polovtsı) dili Kıpçakça

IV. Kuman (Kıpçak) Türkçesi ile yakından ilgili Pontus-Hazar dilleri

2- Karaim

3- Karaçay-Malkar

4- Kırım Tatarcası (asıl Kırımca)

5- Kumuk

V. Volga-Batı Sibirya Dilleri

6- Kazan Tatarcası (asıl Tatarca), Tepter, Mi er ve Kasımov Tatarcası

7- Batı Sibirya lehçeleri: Tunalı, Tümenli, Tobollı, I ımlı, Kurdak, İrtı lı

8- Baraba

9- Küyerik

10-Ba kurt

VI. Aral-Hazar Dilleri

11- Kazakça ve Karakalpakça

12- (Farsça etkisinde kalmamı veya Kıpçakça) Özbekçe

13- Nogayca

14 (Sadece edebî dil göz önüne alındı ında bazı özellikleriyle) Kırgızca

C. VII. Oyratça (Altay Da larında) ve Lehçeleri:

Altay-Kiji, Telenget, Lebed (K -Kiji) ve Yı -Ki i (veya Tuba)

D. VIII: Merkezî Güney Sibirya, Abakan veya Hakas Grubu:

1- or

2- Sagay, Koybal, Kaça, Kızıl ve Beltir lehçelerinden olu an Abakan

IX.Do u veya Tuva Grubu (Tangnu-Tuva veya Uranhay)

1- Karagas

2- Soyong (Tuba, Tuva, Tyba veya Uranhay dili)

E. X. Kuzey-Do u, Do u Sibirya veya Yakut Grubu:

Yakut (Saha) dili ve Dolgan

Yakut tesirindeki Nanasan (Tavgy) Samoyed lehçeleri

F.Volga-Bulgar veya Hun-Bulgar Bölümü:

XI. Volga-Bulgar Türkçesi

XII. Çuva

Yaklaşık 150 yıldır devam eden Türk lehçelerinin sınıflandırılması çalışmaları Türkoloji
araştırma alanıdır.

Kırgızca bu gruba girer.

9- *ta lık* (Ça atay) grubu

Özbekçe ve yeni Uygurca bu gruba girer.

Bu grup **i** sesi tesiri ile ilk hecedeki **a** sesinin durumuna göre iki alt gruba ayrılır:

ba -ı > bo -ı (Özbek)

ba -ı > be -i (Uygur)

10- *tavlı~tavlu* (Kıpçak) grubu

Kazan Tatarcası, Ba kurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Malkarca, Karaimce, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası bu gruba girer. Kıpçak grubu iki kriter kullanılarak üç alt gruba ayrılır:

a- ilk hecedeki **o** sesinin durumu

b- sesinin durumu

Eski Türkçe ko - (katmak) kelimesi Kıpçak grubu Türk dillerinde üç farklı ekle girer. Buna göre:

ko -: Kumuk, Karaçay-Malkar, Baraba Tatar, Kırım Tatar Türkçeleri.

ku -: Kazan Tatar ve Ba kurt Türkçelerinde.

kos-: Kazak, Karakalpak, Nogay Türkçelerinde.

11-*ta lı* grubu

Çin'de konu ulan Salar diyalekti bu gruba girer.

12- *da lı* (O uz) grubu

Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmence, Harezmi O uz diyalekti bu gruba girer.

Kelime başındaki **k** sesinin durumuna göre alt gruplara ayrılır:

k l- (Ana Türkçe) > *g l-* (Türkmence) ~ *k l-* (Özbekçenin Harezmi O uz diyalekti) ~ *gal-* (Azerice) ~ *kal-* (Türkiye Türkçesi)

Sonuç:

Çok çeşitli lehçe ve şivelere ayrılan, yeryüzünde yaklaşık 200 milyondan fazla bir nüfusa sahip Türk boyları tarafından konuşulmakta olan Türkçenin fonetik ve morfolojik özelliklere göre tam bir sınıflandırmasının yapılabilmesi için karışık dil araştırmalarının derinleştirilmesi, her lehçe ve şivenin özelliklerinin tam olarak ortaya konulması gerekmektedir. Geni ölçüde saha araştırması gerektiren bu çalışmaları için Türkolojide yeni bakış açılarına, düşünce ve fikirlere ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Arat, Re id Rahmeti ve Ahmet Temir. "Türk ivelerinin Tasnifi". **Türk Dünyası El Kitabı**, 2. Cilt "Dil-Kültür-Sanat".-Ankara, 1992.
- Benzing, Johannes ve Karl Heinrich Menges. "Türk dillerinin sınıflandırılması". **Tarihî Türk iveleri** / ed. Mehmet Akalın.-Ankara, 1979.
- Krader, Lawrence. **Peoples of Central Asia**.-Bloomington: Indiana University, 1966.
- Rasonyı, Laszlo. **Tarihte Türklük**.-Ankara, 1988.
- Poppe, Nicholas. **Introduction to Altaic linguistics**.-Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.
- Tekin, Talat. "Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi". **Erdem**, 5 (13), Ocak 1989, 141-168.